

SANTRAUKA. Skaitytojo kaip tekstinio modelio vaidmuo, teksto poveikis skaitytojui bei judviejų koreliacija XX a. lietuvių egzodo poezijoje mažai tyrinėti. Dažniausiai buvo susitelkiama į empirinio skaitytojo vaidmenį, akcentuojant jo reakcijas, arba į įvaizdžius bei temas, nuošaly paliekant skaitymo akto refleksiją. Egzodo poezijos kontekste skaitytojo modelio tyrimas komplikuojasi dėl joje kuriamos išgrynintos, „nepuošnios“, hermetiškos, nekomunikabilios poetinės kalbos. Ja nusakomas literatūros tremtyje („literatūros be skaitytojo“) likimas. Šiame straipsnyje sutelksime dėmesį į literatūros komunikacijos sąlygas, poetinės kalbos tyrimus, teksto struktūros elementus ir taip mėginsime rekonstruoti Liūnės Sutemos (Zinaidos Nagytės-Katiliškienės) tekstuose pasirodantį skaitytojo modelį. Darysime išvadą, kad poetinio teksto ir skaitytojo sąveikos analizė atskleidžia Liūnės Sutemos tekstuose glūdinčią antropologinę literatūros kūrimo ir mūsų prigimties bendrybę, o siekis svarstyti klausimus apie teksto skaitymą tolygus visos žmogiškos patirties refleksijai.

RAKTAŽODŽIAI: recepcinė kritika, Wolfgang Iser, implikuotasis skaitytojas, egzodo poezija, Liūnė Sutema.

ĮVADAS

XX amžiuje į skaitytoją orientuota kritika teigė, kad „interpretacija dar tik pradeda atrasti savo pačios istoriją“¹. Daugelį metų pasauliniai literatūros kritikos tyrinėjimai buvo nukreipti į autoriaus intenciją, teminius-ideologinius aspektus, istorinių, socialinių, psichologinių ar kt. reikšmių paiešką. Lietuvių literatūrologija nėra išimtis. Joje skaitytojo tyrimai dažniausiai funkcionuoja kaip tekstų recepcijos, vertinimo, istorinių ar sociologinių duomenų laukas. Dažniausiai apsiri-bojama klausimu, kokį teksto skaitytoją randame to meto kritikoje, bet ne koks yra teksto adresatas ir kokios priemonės tekste pasitelkiamos jam nurodyti. Panašus požiūris dominavo ir iki XX amžiaus septintojo dešimtmečio, kai Vokietijoje

¹ Iser W. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1997, 20.

veikiama filosofinės hermeneutikos atsidaro Konstancos literatūrologijos mokykla. Daugiausia dėmesio ji telkė ne rašytojo – teksto ryšiui, kaip buvo įprasta, bet skaitytojo – teksto santykiams ir „ypač tiems skaitymo procesams, kurie teksto prasmę perdirba, suteikdami jai naujų dalykų“². Šios mokyklos idėjos tapo plačiau žinomos kaip skaitytojo poveikio arba atsako kritika (angl. *reader-response criticism*). Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio kreipsime į tuos tyrinėjimus, kurie aktualizuoja teksto poetiką, literatūros estetinį savitumą, skaitymo proceso analizę, būtent Wolfgango Iserio idėjoms. Taip pat mėginsime atkleisti lietuvių egzodo poezijos adresatą. Mus domins Liūnės Sutemos (Zinaidos Nagytės-Katiliškienės) kūryba. Daugiausia dėmesio kreipsime į teksto komunikacines priemones bei raiškos būdus ir šitaip mėginsime atsakyti į labai paprastą, bet svarbų klausimą – kam išvis rašoma ir skaitoma poezija. Tyrinėdami Liūnės Sutemos poezijos komunikacinį modelį, jos kreipimosi į pasaulį būdą ir prasmę, laikomės nuostatos ribotis jos tekstais. Dėl to analizuosime tik tekstinį implikuotojo skaitytojo modelį, o empirinius skaitytojo tyrimus, kurie patektų į literatūros sociologijos, literatūros istorijos ar netgi psichologijos lauką, paliksime nuošalyje. Imdamiesi analizės, aptarsime jau minėto Iserio idėjas, būtent – implikuotojo ir idealiojo skaitytojo, „tuščių vietų“, neapibrėžtumo ir lūkesčių horizonto sampratą, kurios leidžia stebėti teksto ir skaitytojo dialogą, reikšmės kūrimo sąlygas. Nagrinėsime tekste pasirodančius ir skaitymo (rašymo) metu atkuriamus fiktyvumo ir įsivaizdavimo veiksmus. Manome, jog šie tekstinės struktūros elementai daro įtaką literatūros suvokimui, kitaip tariant, skaitytojo atsako kritika funkcionuoja kaip įprastų skaitymo veiksmų euristika.

KOMUNIKACINĖ SITUACIJA IR SKAITYTOJO ATSAKO PERSPEKTYVA

Vienas svarbiausių Konstancos mokyklos, o būtent Iserio tyrimo uždavinių buvo išanalizuoti reikšmės kūrimo procesus. Reikšmė suvokiama ne kaip tekste paslėptas lobis, kurį reikia atrasti ir perteikti, o kaip pasklidusi po visą tekstą ir kylanti skaitymo metu dėl teksto bei skaitytojo sąveikos. Ši sąveika, Iserio manymu, yra kiekvieno literatūros kūrinio skaitymo esmė ir komunikacinio modelio pamatas. Dėl to nedera apsiriboti vien tikta tekstu, bet domėtis ir atsako į tekstą veiksmiais³.

Iserio teigimu, literatūros kūrinių sudaro du poliai: meninis ir estetinis⁴. Pirmasis yra autoriaus kūrybinės veiklos rezultatas – tekstas, o antrasis – skaitytojo pasiektas

² Jurgutienė A. Iseris: literatūros skaitymas – tarp estetinės apgaulės ir egzistencinės savivokos. In *Lietuvos kultūros tyrimai: medija, politika, vaizduotė*, t. 1. Sud. R. Repšienė. Vilnius: LKTI, 2011, 112.

³ Iser W. Teksto ir skaitytojo tarpusavio sąveika. Vertė K. Žemaitytė. *Knygotyra*, 2004, nr. 43, 161.

⁴ Iser W. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, 21.

suvokimas, nes „literatūrinuose kūriniuose pranešimas siunčiamas į abi puses, t. y. skaitytojas ‚priima‘ pranešimą jį sukurdamas“⁵. Tad svarbu stebėti ne tik *ką* tekstas reiškia, bet *kaip* kuriama reikšmė ir koku būdu ji paveikia skaitytoją. Aktualizuotos potencialios teksto reikšmės recepcinės kritikos suvokiamos kaip skaitytojo patiriamas poveikis, bet tai nėra nei skaitytojo, nei teksto bruožas, o „teksto išprovokuoti suvokimo veiksmai nėra besąlygiškai valdomi teksto“⁶. Suvokimo aktui daro įtakos tiek tekste esantys kalbos kodai ar „scheminės struktūros“, tiek paties skaitančiojo kūrybiškumas. Tekstas esti kaip savitas planas, patikrinantis skaitytojo teiginius, o skaitytojas kaip konstruktorius, sujungiantis įvairius teksto netolydumus, idėjas, vertybinius pokyčius. Vykstant jūdvių dialogui yra sukuriamas vientisas objektas. Šitaip asmuo įveiksmiina kūrinių ir save patį. Juk „tekstas yra ne duotas objektas, o susikalbėjimo įvykio realizavimo fazė“⁷. Iserio teigimu, kiekvienas tekstas pasižymi neužbaigtumu, kuris panaikinamas skaitymo akto metu. Skaitydami kuriame tam tikrus vaizdinius, suvokiame ir suformuojame nutylėtas teksto reikšmes, mūsų reakcija į tekstą užtikrina jo dabartiškumą ir patyrimą kaip realaus įvykio.

Viena svarbiausių ir mūsų analizei itin aktualių sąvokų yra Iserio sumanytas implikuotasis (numanomas) skaitytojas. Jis kilo modifikavus Wayne'o Booth'o implikuotojo autoriaus sąvoką. Šis apibrėžiamas kaip menamas autoriaus vaizdinys, pasirodantis skaitant, sukurtas teksto rašymo metu ir neturintis sąsajų su realiu autoriumi. Iserio implikuotasis skaitytojas – tekste užfiksuota skaitymo pozicija, leidžianti patikrinti prielaidas, atgaminti trūkstantus ryšius ir sujungti „reikšmės strategijas į prasmės vienį“⁸. Tai vadinamasis transcendentalinis modelis, sudarantis sąlygas aprašyti „literatūrinių tekstų poveikio struktūras“⁹, kitaip tariant – tekste pasirodanti metastruktūra, kuri nėra sukonkretinta. (Jei tekste minimas skaitytojas, jį galime suprasti kaip fikcinį personažą, bet ne kaip numanomą skaitytoją.) Turimas galvoje ne psichologinis, socialinis ar bet koks kitas empirinis skaitytojas, bet konceptualus modelis, „sugaudantis ne tik tekstines, bet ir mentalines skaitymo prielaidas“¹⁰. Empirinis skaitytojas, pagal šią sampratą, geba perskaityti tekstą, nes identifikuojasi su implikuotuoju skaitytoju, kuris egzistuoja kaip tekstinė figūra, skatinanti tam tikrą empirinio skaitytojo vaidmenį ir nurodanti „priklausymą nuo teksto struktūros, kurios neišsakytus prasmės ‚tarpus‘ (tuščias teksto prasmės vietas)

⁵ Iser W. Teksto ir skaitytojo tarpusavio sąveika, 161.

⁶ Iser W. Teksto suvokimas. Vertė L. Citavičiūtė, L. Katkus. *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, I d. Sud. A. Jurgutienė. Vilnius: LLTI, 2011, 22.

⁷ Gadamer H.-G. Tekstas ir interpretacija. *Istorija, menas, kalba*. Sud. A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 184.

⁸ Meržvinskytė B. *Literatūros teorijos. Medžiaga bakalauro studijoms*. Vilnius: LKMA, 2013, 21.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

jis turi užpildyti, ir turi pats struktūruoti tekste glūdinčias potencialias prasmes, kad būtų išvengta grynai imanentinio teksto prasingumo nuorodos¹¹. Struktūravimui daro įtakos mūsų tolesniame skyriuje analizuojami sufikcinimo ir įsivaizdavimo veiksmai. Jais sužadinamas žmogaus kūrybiškumas ir peržengiama teksto imanencija, nes skaitytojas gali sisteminti, skirstyti, jungti ir vertinti tekstą.

Terry Eagletonas komentuodamas implikuotojo skaitytojo sąvoką akcentavo, kad literatūros kūrinyje iš anksto užkoduota, kokio adresato tikimasi. Nors „rašytojas gali ir visiškai negalvoti apie konkretų skaitytoją <...>, tačiau skaitytojas savaip dalyvauja pačiame rašymo akte kaip vidinis tekstą organizuojantis veiksnys“¹². Rašantysis savitos stilistikos ir intonacijos tekstu tikisi, kad „negalint atverti žodžių radimo ir ieškojimo struktūros, pačiame tekste bus atvertas aiškinimo ir supratimo akiratis, kurį turi užpildyti skaitytojas“¹³. Nors ir pastarasis neturi galimybės gauti tiesioginio atsakymo, bet tekste esančios „tuščios vietos“ leidžia rasti dialogui. Elementariausiai jas galime apibūdinti pasitelkdami romane plėtojamo linijinio siužeto pavyzdį, kai nuoseklus pasakojimas staiga nutrūksta, pasikeičia žiūra, ir šis pertrūkis yra tai, ką skaitytojas turi užbaigti. Kadangi kiekviename tekste aptinkame „tuščių vietų“, o skaitytojas jas pripildo savo patirties, požiūrio, lūkesčių, tai skatina įsivaizdavimą. Tad teksto reikšmė visuomet yra estetinis skaitytojo atsakas į tai, ko tekste nėra. Dėl to nebegalima kalbėti apie literatūros komunikaciją tik kaip vienpusį pokalbį, ji – dvikryptė gatvė.

Žinoma, neįmanoma viso kūrinio suvokti vienu kartu, tad skaitymas yra nuolatinis ėjimo į priekį ir sugrįžimo procesas. Esame veikiami to, kas buvo perskaityta, akiratyje turėdami tai, ką dar skaitysime. Juk skaitydami turime išankstinius įsivaizdavimus, tradicijos suformuotas sąvokas, interpretacijas, vertinimus. Hanso Roberto Jausso teigimu, „naujas tekstas atveria skaitytojui (klausytojui) iš ankstesnių tekstų pažįstamą lūkesčių ir žaidimo taisyklių horizontą, o lūkesčiai ir taisyklės vėliau gali varijuoti, būti koreguojami, visiškai pakisti arba būti tik reprodukuojami“¹⁴. Skaitant jie pakeičiami, iškeliami vieni ypatumai, nustumiant kitus, mažiau reikšmingus. Tačiau „pertrūkis būtinas todėl, kad literatūrinio teksto objektui nebūdingi juslinių objektų bruožai, ir jį patį sukuria būtent tokie pertrūkiai. <...> Didelę tokių pertrūkių svarbą rodo tai, kad kai kurie autoriai netgi kaitalioja šriftą, siekdami paryškinti pertrūkius, kurie šiaip jau sakinių sekoje būtų nepastebimi.“¹⁵ (Jau iš anksto norisi paminėti, kad pertrūkio kūrimas grafinėmis priemonėmis yra

¹¹ Jurgutienė A. *Literatūros suvokimo menas. Hermeneutikos tradicija*. Vilnius: LLTI, 2013, 261.

¹² Eagleton T. *Įvadas į literatūros teoriją*. Vertė M. Šidlauskas. Vilnius: Baltos lankos, 2000, 93.

¹³ Gadamer H.-G. *Tekstas ir interpretacija*, 183.

¹⁴ Jauss H. R. *Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija*. Vertė L. Citavičiūtė. In *Literatūros istorija ir jos kūrėjai: senoji Lietuvos literatūra*, 17 knyga. Sud. S. Narbutas. Vilnius: LLTI, 2004, 216.

¹⁵ Iser W. *Teksto suvokimas*, 29.

vienas svarbesnių Liūnės Sutemos poezijos bruožų). Kūrinio faktiškumas nebėra skirtas tik uždarai, į save nukreiptai tikrovei ar vaizduotės sukurtai prasmei, bet pačiai egzistencinei tikrovei sugeneruoti, nes teksto prasmė gimsta tik „kūrybinio aprašinėjimo, lyginimo arba įsivaizdavimo būdu“¹⁶.

Šalia to, svarbu akcentuoti ir Iserio įvestas tam tikras tekstų strategijas bei jų repertuarus. Norėdami perskaityti kūrinį, turime „pažinti literatūrinę techniką, konvencijas, perprasti ‚kodus‘, t. y. taisykles, pagal kurias mezgamas kūrinio reikšmių tinklas“¹⁷, reguliuojantis teksto ir skaitytojo sąveiką. Paveikiausiu kūriniumi Iseris laiko tokį, kuris skatina permąstyti ir pakeisti mūsų lūkesčius bei kodus. Vėlesniame veikale *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas* šią transgresijos galimybę ir nuolatinį įsivaizdavimo judėjimą nuo fikcijos iki tikrovės vadins pamatine literatūros funkcija, leidžiančia pamatyti savo prigimties ribas ir jas peržengti.

Taigi literatūrinė komunikacija – tai dinaminė interakcija tarp skaitytojo ir teksto. Iseris fenomenologiškai analizuoja skaitymo procesą. Skaitymo praktika yra kintanti ir savaiminė sąmonės veikla. Ji egzistuoja nereflektuojant, bet pamatoma pradėjus apie ją kalbėti. Teoretikas praktiškai nekreipia dėmesio į istorinį skaitymo procesą, bet susitelkia į literatūros kaip intencionalių autoriaus aktų ir skaitytojo atsako užpildant tekste atsirandančias „tuščias vietas“ analizę. Norėdamas perprasti tekstą, empirinis skaitytojas turi atidžiai ir kūrybiškai žvelgti į tai, kas yra prieš jo akis esančiame tekste¹⁸. Skaitymo procesas tampa aktyviu ir sąmoningu įsitraukimu, paremtu empirinio skaitytojo nuojautomis, nepasitenkinimu, įvairių ankstesnių lūkesčių rekonstrukcijomis ar jų griūtimi¹⁹. Jam teksto sąranga nurodo, kaip derėtų skaityti. Empirinis skaitytojas, veikiamas sukauptos patirties, po truputį keliaudamas tekstu keičia savo lūkesčius, o per tai ir save patį. Jie empiriniam skaitytojui, kai patirtis, į kurią kalbiškai tekste apeliuojama, bent iš dalies sutampa, provokuoja intensyvesnę reikšmių generavimą, t. y. pasitikėjimą, kad jis užpildys spragas. Kitaip tariant, visa tai, iš ko literatūros kritikas suformuoja implikuotojo skaitytojo modelį, paprastą skaitytoją skatina atpalaiduoti vaizduotę, daugiau svajoti skaitant, nes sužadina (savosios patirties) atpažinimo seką. Skaitytojo atsakas suvokiamas kaip reikšmių sistema. Jei sutampa skaitytojo žinios (lūkesčiai, patirtis ir kt.) ir teksto estetinė paradigma, maksimaliai realizuojama kūrinio potenciala. Teoretiškai toks atsakas labiausiai realizuoja kūrinio idėją.

¹⁶ Jurgutienė A. *Literatūros suvokimo menas. Hermeneutikos tradicija*, 264.

¹⁷ Eagleton T. *Įvadas į literatūros teoriją*, 87.

¹⁸ Shi Y. Review of Wolfgang Iser and His Reception Theory. In *Theory and Practice in Language Studies*, vol. 3, no. 6. China: Shanghai, 2013, 985.

¹⁹ *Ibid.*, 985.

TARP TEKSTO IR TIKROVĖS: SAITAI IR SĄLYGOS

Viena svarbesnių Iserio plėtotų idėjų susijusi su literatūrinio diskurso specifika ir kiekvieno rašančiojo antropologine motyvacija kurti tekstus, t. y. kodėl apskritai rašoma ir skaitoma literatūra. Ji leidžia plačiau ir giliau pažvelgti į literatūros komunikacijos sąlygas bei galimybes. Iserio nuomone, atsakymas į kūrybinės genezės klausimą turi kilti ne iš socialinių mokslų, bet iš literatūros teorijos, tai susiję su egzistenciniu ir antropologiniu poreikiu: „Menas atrodo būtinas, nes jis yra žmogaus savęs interpretacija“²⁰, o „literatūra rodo įsišaknijusį žmonių troškimą konkretinti save; tačiau šis troškimas niekada neįgys apibrėžto pavidalo, nes savivoka kyla iš ribų peržengimo. Literatūra išskleidžia žmogaus plastiškumą sodriu pavidalų spektru, kuriame kiekvienas jų įveiksmina susidūrimą su savimi“²¹. Teoretiko manymu, žmogus neturi iš anksto nulemtos elgsenos, bet esti kaip besiformuojanti būtybė. Prigimties plastiškumas nulemia tai, kad kyla nuolatinis poreikis jausti savo galimybių ribas ir jas peržengti. Tokiu atveju literatūra pasitelkdama žmogui įprastus fiktyvumo ir įsivaizdavimo metodus leidžia išeiti už to, kas esame. Kurdami ir skaitydami fiktyvius tekstus patiriame save kaip neužbaigtą ir neapibrėžtą būtybę, turinčią galimybę peržengti savo gyvenimo patirties bei įsitikinimų ribą, t. y. perinterpretuoti save. Ką suteikia toks ribų peržengimas ir patekimas į fikcinę tikrovę? Pasak Aušros Jurgutienės, meniniai tekstai, turėdami pripažintą teisę meluoti (arba Iserio žodžiais tariant, išvis neturėdami pretenzijos sakyti tiesą, bet norėdami parodyti, kaip (ne)turėtų būti, paveikia skaitytoją), leidžia stebėti įvairiausių *tarsi* gyvenimo pavidalus ir gali daugiau pasakyti apie intymiausius ir asmeniškiausius žmogaus gyvenimo dalykus nei nefikciniai tekstai, kadangi „nėra ir negali būti tikslaus žmogaus prigimties (esmės) paaiškinimo, tai jos suvokimo trauka, spėliojimas ir tampa neišsenkančiu visos kūrybos ir jos interpretacijų šaltiniu“²². Taigi literatūroje, pasak Iserio, sukonkretinama tai, kas kitaip būtų neprieinama²³, o „fiktyvumą parodantys signalai apeliuoja ne į patį fikciškumą, bet į konvencijas, sudarančias tam tikros sutarties tarp autoriaus ir skaitytojo pagrindą“²⁴. Literatūros žanras laikomas vienu iš tokių signalų. Jis suvoktinas kaip teksto kodas ir rašančiojo įvykdytos atrankos rezultatas. Kuriantysis pasirinkdamas vienokią ar kitokią formą parodo savo laikyseną tikrovės bei skaitytojo atžvilgiu ir stengiasi pateikti alternatyvą esamai tikrovei. Žanras nulemia tai, kad dar nepradėję skaityti žinome pateksią į *tarsi* tikrą pasaulį, bet kartu pasinerdami į jį esame linkę tikėti, kad jis realus. Visus

²⁰ Iser W. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Vertė L. Jonušys. Vilnius: Aidai, 2002, 9.

²¹ *Ibid.*, 2002, 8.

²² Jurgutienė A. Iseris: literatūros skaitymas, 112.

²³ Iser W. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, 8.

²⁴ *Ibid.*, 23.

šiuos žingsnius gali atskleisti skaitymo akto analizė. Pasak Jurgutienės, „kūrinyje gyvenimo faktiškumas yra susietas su įsivaizdavimų fikciškumu – jų žaismas skatina skaitymo žaismą, o vaizduotės ir tikrovės dalyvavimas ne tik leidžia peržengti savo ribas, bet išsizaidimo veiksmu rašymas priartėja prie skaitymo“²⁵. Vadinasi, nagrinėdami žanrines kūrinio ypatybes, turėtume kalbėti apie realumo, fiktyvumo ir įsivaizdavimo santykį bei tuo pačiu metu vykstančius atrankos, kombinavimo ir demaskavimo veiksmus. Jų atpažinimas ir naudojimas skaitymo metu kuria komunikaciją tarp teksto ir recipiento bei leidžia naujai pažvelgti į anksčiau aptartų „tuščių vietų“ įtaką skaitytojui. Tad svarbu klausti, koku būdu elementai atrinkami iš pasaulio ir kaip jie sudėliojami literatūros kūrinyje? Koku būdu išryškintas jų fikciškumas ir kokį poveikį tai daro skaitytojo patirčiai? Ar Liūnė Sutema konstruoja tokį poetinį pasaulį, leidžiantį skaitytojui (ne)suprasti, kad tai fikcija? Ar tarsi žvelgia iš šono stebėdama skaitytoją ir mėgina nurodyti kryptį eilėraščio analizėms ir interpretacijos galimybėms?

IŠ POEZIJOS APIE POEZIJĄ: RAŠYMO MOTYVACIJA IR STILISTIKA

Liūnės Sutemos atrankos principas pirmiausia pasirodo žanriniu pavidalu. Poetės kūrybinį palikimą sudaro eilėraščiai (septynios poezijos knygos ir dvi rinktinės), pokalbiai apie poeziją, straipsniai dailės temomis, recenzijos apie vokiečių literatūrą, publikuoti vertimai iš vokiečių ir latvių kalbų. Asmeninis archyvas, saugomas Maironio lietuvių literatūros muziejuje, susideda iš daugiausia nepublikuotų, tad viešai neprieinamų dienoraščių, rankraščių, eilėraščių vertimų, keleto laiškų, fotografijų. Jį papildo Virginijos Paplauskienės monografijoje pateikti pokalbiai su poete. Sąlygiškai tai nedidelis tekstų korpusas, kurio centre – poezija. Liūnė Sutema yra minėjusi, jog „apie save viską pasakiau savo eilėse“²⁶ arba „tegul kalba mano poezija“²⁷. Viename interviu ji nusako ir savo kūrybos prasmę: „Aš tuos eilėraščius gimdau, kad galėčiau gyventi ir kvėpuoti.“²⁸ Taigi rašymą ji suvokia kaip egzistencinę būtinybę. Eilėraščiais tartum peržengiamas žmogiškas baigtinumas ir pratęsiamas gyvenimas. Tad šis susitelkimas tik į poeziją panašus į Iserio įvardintą mimetinę situaciją. Jo teigimu, Vergilijaus *Bukolikų* naujovė yra naujo tikslo poezijai suteikimas: „Vergilijaus pastoralės poezija, parašyta poetų apie poetus, nors

²⁵ Jurgutienė A. Iseris: literatūros skaitymas, 116.

²⁶ Adomavičienė L. *Liūnės Sutemos sugrįžimas*. Prieiga internete <<http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/5448-laimut-adomaviciene-lins-sutemos-sugrimas?catid=106%3As>> [žiūrėta 2018 04 23].

²⁷ Paplauskienė V. *Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija*. Prieiga internete <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-17-mire-poete-liune-sutema/93859>> [žiūrėta 2018 04 23].

²⁸ Antanaitis A. T. Poezijos rašymas man kaip terapija. *Akiračiai*, 1991, nr. 8 (232), 7.

tie poetai pasirodo kaip piemenys, kad paprastų žmonių pavidalu galėtų patyrinti įsivaizduojamas galimybes, kuriomis poezija veikia įprastinį socioistorinį pasaulį.²⁹ Laurynas Katkus šią Iserio mintį laiko alegorinės *Bukolikų* prigimties sąsaja su poezijos ir paties poeto refleksija³⁰.

Taigi Liūnė Sutema traktavo poeziją kaip svarbiausią ir iš esmės vienintelę erdvę išsakyti patirtis. Šis uždarumo momentas skatina galvoti apie poezijos kaip autobiografijos ar dienoraščio modelį. Živilė Bilaišytė jos poeziją yra apibūdinusi kaip atliekančią dienoraštinę funkciją³¹, o Vytautas A. Jonynas jai priskyrė „dienoraštinės atvirybės“³² epiteta. Apie tai byloja ir eilėraštis „Dienoraštis“³³, kurio pavadinime užkoduota ne tik tema (pagrindinė mintis, kontekstas, žanrinė asociacija), bet ir rašančiojo laikysena teksto ir skaitytojo atžvilgiu. Apskritai eilėraščių pavadinimai yra išskirtinis signalas Liūnės Sutemos kūryboje. Jis yra sutemiškoji „tuščia vieta“, kuri įgalina literatūros komunikaciją. Šitokiu būdu skaitytojui pažadinamas lūkestis rasti suficintą Liūnės Sutemos „gyvenimą“, jos patirtį ir pasaulio suvokimą. Toks *tarsi* atvirumas turėtų labiau paveikti skaitytoją, priartinti jį prie teksto. Liūnės Sutemos dienoraštinis žymintis ir balso autentiškumą, nuoširdumą, gilesnį poveikį skaitytojui, neturi perdėto jausmingumo ar idiliškumo. Tokiam išpūdziai sustiprinti naudojama standartinė lyrikos raiška: kalbėjimas pirmuoju asmeniu, kartais iš subendrintos pozicijos *mes*, kreipiantis į menamąjį dialogo partnerį *tu*. Pastarasis eilėraščiuose pasirodo įvairiausiais pavidalais nuo refleksyvos sąmonės *aš* (dažniausiai naudojami moteriškos giminės būdvardžiai, būtent ir skatinantys skaitytoją susikurti numanomos Liūnės Sutemos vaizdinį ir jai priskirti aprašytas patirtis) iki *aš kaip kitas tu* (šešėlio, skilusio veidrodžio, raganiškos moters motyvai ir kt.). Nors poezijoje ji linkusi kalbėtis tik su savaisiais (dažnos dedikacijos šeimos nariams, draugams, neretai į juos ir kreipiamasi poezijoje), komunikacinė situacija hermetiška, bet „atsigręžus į globalųjį pasaulį, savaisiais tampa visi kenčiantieji“³⁴. Manfredas Žvirgždas teigė, kad poetė perduoda paprastą žinią, jog visada yra pasimetusių žmonių, kurių netenkina esama tikrovė. Tie žmonės gali būti iš skirtingų kultūrinių terpių, socialinių sluoksnių, bet jų išgyvenimai labai panašūs. Tad Liūnės Sutemos poezija byloja, jog „nesame vieninteliai pasiklydę ar svajojantys, bet

²⁹ Iser W. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, 42.

³⁰ Katkus L. *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johanneso Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*. Vilnius: LLTI, 2010, 53.

³¹ Bilaišytė Ž. Liūnė Sutemos daiktai ir žodžiai. *Metmenys*, 1973, nr. 26, 53.

³² Jonynas V. A. Kasdienybės heroika. *Metmenys*, 1966, nr. 12, 155.

³³ Dienoraščio žanras ir pats dienoraštinis kalbėjimo būdas Liūnės Sutemos poezijoje nurodo, kad teksto adresatas veikiausiai ir yra pats rašantysis, nes apskritai tokio pobūdžio tekstai nėra skirti viešam skaitymui.

³⁴ Žvirgždas M. Liūnės Sutemos sugrįžimas. *Knygų aidai*, 2010, nr. 1, 18.

norėdami būti suprasti, turime suprasti kitus³⁵. Todėl „kito žmogaus ar kokios nors egzotiškos tautos tragedija atliepia mūsų patirtį. Net ir sakraliniai ar mitiniai simboliai – tai universalijos, suvokiamos visai žmonijai, nors mes juos savinamės bandydami apibrėžti savo tapatybę“³⁶. Taigi jos eilėraščiuose pasirodanti implikuotojo skaitytojo pozicija, pagrįsta šių patirčių artumu, pateikia esminę užduotį empiriniam skaitytojui. Pastarasis tik tada galės įžengti į tekstą, jei ir pats bus išgyvenęs netekties skausmą, širdgėlą, vienatvę. Tokia kalbėsena paskatina empirinę skaitytoją patikėti reprezentuojamo pasaulio „realumu“, iš arti pamatyti kito kaip savo patirtį. Nors poetiniame tekste aiškus teksto fikciškumas, nes rodomi „nužaišti“, transformuoti empirinio pasaulio ženklai (pvz., grafičiais kuriamas miestas), kultūriniai modeliai (nuolat išskylantis ir susipinantis biblinis bei mitologinis kontekstas, sienas betaškantis Van Goghas, taip mėgstama Salomėja Nėris ir jos diemedis), biografinės detalės (artimųjų netektys, tremtis ir bevietiškas), bet sutemiškas kalbėjimas pirmuoju asmeniu neleidžia skaitytojui išsiveržti iš poetinio teksto ribų. Iserio manymu, skaitytojas dėl galimybės susitapatinti, atsiduria veikėjo (poezijos atveju – lyrinio subjekto) pozicijoje. Skaitytojas visiškai su juo susilieja, mato daiktus tik pastarojo akimis ir žino tik tai, kas yra atskleista veikėjui³⁷. Dana Vasiliausienė akcentavo ir minimalų, ir absoliutų atstumą tarp lyrinio subjekto ir tikro žmogaus³⁸. Jos manymu, kai kuriuose Liūnės Sutemos eilėraščiuose atrodytų prabyla poetės vyras Marius Katiliškis (kurį galėtume laikyti artimu implikuotojo skaitytojo figūrai), o kituose ji „užrašinėja savo gyvenimą, bet tai daro, transformuodama šnekamąją kalbą per subtilų ‚raganavimo‘ procesą į meninę kalbą“³⁹. Liūnės Sutemos poezijoje dėmesys kalbai neretai svarbesnis už pačios patirties perteikimą. Komunikacinė negalėjimo bendrauti su (mirusiais, nutolusiais) artimaisiais kliūtis įveikiama rašymu. Numanomam autoriui tai, kas atgyja iš atminties, lieka vieninteliais dalykais, kurių santūrus poetizavimas yra pagrindinis būdas išreikšti nykstančią išėivio tapatybę nutildyti sąžinės balsą ir atgauti ramybę.

Taigi galime matyti, kad ypatingai organizuota kalba leidžia stebėti egzistencinių atramų lauką, skatina tikėti jo realumu ir kartu jį atmesti. Skirtingai nei Algimantas Mackus, kuris, bylodamas „neornamentuotos kalbos“ žodžiais, mėgina perteikti atsiveriančią komunikacinę tuštumą, Liūnė Sutema elgiasi priešingai. Kalbėdama paprastesniais žodžiais, ji siekia prisiartinti tą nutolusį *tu* (sakytume, ir skaitytoją),

³⁵ *Ibid.*, 17.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Iser W. Teksto suvokimas, 34.

³⁸ Vasiliausienė D. Liūnė Sutema. In *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Red. K. Bradūnas, R. Šilbajoris. Vilnius: Vaga, 1997, 646.

³⁹ *Ibid.*, 646.

panaikinti tuštumos jausmą, pasidalyti savo skausmu ir priimti kito kančią. Dėl to kalba tampa būdu megzti tarpasmeninį ryšį.

KOMUNIKACINIAI PERTRŪKIAI IR JŲ POVEIKIS SKAITYTOJUI

Literatūra, Iserio manymu, yra „inscenizuotas diskursas“, kurį sudaro atrinkti ir sukombinuoti pasaulio dalykai. Visa tai skatina skaitytoją stebėti tekste esančius ar trūkstamus elementus: „Komunikacija literatūroje yra procesas, kurį įveiksmina ir valdo ne numatytasis kodas, bet abipusiškai ribojanti ir praplečianti sąveika tarp tiesiogiai išreikšto ir numanomo, tarp apreikšto ir paslėpto. Paslėpti dalykai skatina skaitytoją veikti, tačiau šis veiksmas yra valdomas to, kas atskleista.“⁴⁰ Jo teigimu, teksto uždarymas sąlygoja skaitytojo aktyvumą. Kuo tekstas uždaresnis, tuo sąveika tarp jo ir skaitytojo aktyvesnė.

Liūnės Sutemos tekstuose palikta daug vietos skaitytojo vaizduotei. Vytautas Kavolis jos poeziją yra pavadinęs „neišstartų žodžių žodynu“⁴¹. Jos eilėraščiams būdingas neapibrėžtumas, tylintis kalbėjimas, pertrūkiai ir nebaigti sakiniai. Tokio- mis priemonėmis kuriamas asociacijų laukas, leidžiantis veikti skaitytojo vaizduotei, peržengti žodžio ribas, kurti dialogą su tekstu ar savo patirtimi, kitaip sakant, rasti skaitytojo atsakui. Liūnė Sutama nuolat *nutraukia*⁴² eilėraščių. Nėra tuščiažodžiavimo ar perteklinių žodžių⁴³. Eilėraščių talpumas ir taupumas nurodo paslėptą kuriančiojo būseną (netgi Liūnės Sutemos pseudonimas koduoja užsisklendimą, uždarymą), kuri, nuosekliai žvelgiant į jos kūrinius, tirštėja ir konkretėja (kiek tai įmanoma poezijos atveju). Nuo ciklinių, daugiaplanių eilėraščių (pvz., „Niekieno žemė“, „Bevardė šalis“, „Šimtametės žiemos užrašai“ ir kt.) pereinama prie mažakalbės ir taupios poetikos (rinkiniai *Graffiti*, *Tebūnie*, *Po* „*Tebūnie*“). Tikrovė atsi- menama redukuota, išsaugojusi tik svarbiausius dalykus, dėl to eilėraščiai trumpėja,

⁴⁰ Iser W. Teksto ir skaitytojo tarpusavio sąveika, 163.

⁴¹ Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, 108.

⁴² Pz., „Graffiti uždraustas – / Negalima savo jausmų / rašyt, braukyt viešai – / Tu manęs negirdi, / Tu savęs nematai – / Tegu – Nesvarbu – / tik kvėpuok, kvėpuok / ir ištrinki viską / savo kvėpavimu“ (*Graffiti*, 1993, 202).

⁴³ Greičiausiai dėl to į *Poezijos rinktinę* ir *Sugrįžau* pateko tik kruopščiai poetės atrinkti kūriniai. Atmesti eilėraščius ir nenuilstamai rašyti – tai galimybė įtektinti patirtis ir gyvenimą, per tai pažinti ir sukurti save. Atrinkimas užčiuopiamas ir įvaizdžių kūrimo principuose, ir pačių eilėraščių selekcijoje, tad atranka, būdama ir sufikcinimo veiksmu, leidžia stebėti skirtingas intencijas, o „norint atskleisti teksto intenciją, – pasak Iserio, – geriausias galimybės atsiveria ne tiriant autoriaus gyvenimą, užmojus ar įsitikinimus, o intencionalumą, kuris reiškiasi pačiame fikciniame tekste per užtekstinių sistemų atranką“ (Iser W. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, 19). Tokios poetinės kalbos pasirinkimą galėjo sąlygoti tremties patirtis. Katkus, analizuodamas tremties literatūrą, akcentavo jos poetinės kalbos specifiškumą, pasireiškiantį paradoksu, oksimoronais, negatyvumu, polinkiu į elipsę ir sinekdochą (Katkus L. *Tarp Arkadijos ir Inferno*, 58). Mums aktualiausias būtent pastarosios meninės priemonės, kurių gausu Liūnės Sutemos kūryboje.

atsisakoma konkrečių pavadinimų, pakinta kūrinio grafika – atsisakius didžiųjų raidžių dažniausiai teksto fragmentas užbaigiamas brūkšniu ar klaustuku. Sukuriamas vienu oro įkvėpimu pasakomo teksto įspūdis, o intonacinės pauzės neleidžia pereiti prie deklamacinės inercijos, bet išplečia vietą skaitytojo interpretacijai. Glaustame tekste išnaudojamas visas žodžio potencialas, jo intensyvumas.

Iseris sakinius laiko mažiausiomis teksto atkarpomis, kurias „galime aprėpti per vieną skaitymo proceso akimirką ir kuriomis naudodamiesi nusitaikome į kitą teksto atkarpą“⁴⁴. Liūnės Sutemos tekstai neretai sudaryti iš vieno sakinio⁴⁵. Grafinis pavidalas skaitymo procesą skatina skaidyti į mažas daleles, o perskaičius kitą eilutę reikšmė gali radikaliai keistis. Nepaisant to, išlieka bendrasis sakinio mastelis, kuris homogenizuoja tą iš pažiūros fragmentišką dinamišką reikšmių srautą ir net formuoja intensyvias sąsajas su kitais tos pačios knygos tektais. Pavyzdžiui, *Graffityje*, miesto laiko tėkmė išskleidžiama ištęstose eilutėse, o trūkinėjantis kalbėjimo būdas leidžia pratęsti ir išlaikyti įtampą. Algimantas Mackus, aptardamas pirmąją Liūnės Sutemos knygą *Tebūnie tarytum pasakoj*, ją apibūdino ne kaip „eilėraščių rinkinį“, bet kaip poezijos knygą akcentuodamas teksto vientisumą⁴⁶. Pati Liūnė Sutama komentuoja rinkinį *Graffiti*, teigė, kad „*Graffiti* yra paskutinis mano *eilėraščių*“⁴⁷. Veikiausiai šiam tolydumui įtakos turi ir kartotė, kurią laikytume vienu svarbesnių jos poetinės raiškos modusų. Pavyzdžiui, minėtame rinkinyje *Graffiti* kartojamas mokymosi rašyti, grafičio (ne)kūrimo motyvas, o rinkiniuose *Tebūnie* arba *Po „Tebūnie“* kartojamas „tebūnie“⁴⁸ kaip atodūsis po sunkiausių išgyvenimų, bylojantis apie susitaikymo aktą. Jo ištarimą galėtume laikyti vidinio ritmo, artimo nuolankiam ritualiniam murmėjimui, rožinio ar mantros kartojimui, įsiūbavimu. Skaitytojas raginamas kartu atsidusti, nurimti ir priimti visa, kas yra ar bus duota. Tad svarbus ne pats žodis, bet ritminis veiksmas, įkūnijantis transcendentalumo paslaptį. Leksinis ir semantinis kartojimas leidžia atpažinti praėjusią akimirką, pailgina vyksmo laiką ir tartum prieštarauja teksto fragmentuose pasirodančiam trumpalaikiškumui. Skaitytojas raginamas nepamiršti perskaitytų kūrinių, juos nuolat turėti akirytyje, kad detalė taptų visuma, o visuma – detalė. Tokį nuolatinį perkūrimo ir sugrįžimo veiksmą Iseris linkęs traktuoti kaip būtiną skaitymo aspektą.

⁴⁴ Iser W. Teksto suvokimas, 25.

⁴⁵ Pvz., „Mariau, / sakau ir sakau, / nežinau ar girdi – / dabar užrašau, / skaityk – / tavo sodinti medžiai miršta / mirtim lėta – / lyg palinkusios, sukrypus paliegėlių minia, / jie kiekvieną rytą pasitinka mane, / laukdami audros – / nemokėjau jų mylėti, / nemokėjau su jais kalbėti – / Tebūnie – / esu kalta“ (*Tebūnie*, 2009, 210).

⁴⁶ Mackus A. Nebėra nieko svetimo. In *Ir mirtis nebus nugąlėta*. Vilnius: Vaga, 1994, 285.

⁴⁷ Žr.: Antanaitis A. T. Poezijos rašymas man kaip terapija. *Akiračiai*, 1991, nr. 8 (232), 8.

⁴⁸ „Noriu grįžt į praėjusį šimtmetį / ir surinkti viską, ką palikau – / brolio nebaigtą braižyt žemėlapi, / su kuriuo norėjom keliauti / į buvusius mūsų miestu abu – / <...> ir kur nors pagaliau surast sau namus – / Tebūnie, ko niekad nebuvo – / Tebūnie, ko niekad nebus“ (*Tebūnie*, 2009, 226).

Atskirai norėtume sustoti prie grafitizmo sąvokos ir ja išreiškiamos Liūnės Sute-
mos tekstų poetikos. Taigi grafitizmu vadintume struktūrinį Liūnės Sute-
mos eilėraščio modelį. Tai galioja daugeliui jos kūrinių, tiek apskritai įvaizdžių atrankos ir
jų taikymo principui. Nuotrupų pavidalu mezgamas dialogas bei provokuojama
aktyvi sąveika tarp teksto ir skaitytojo. Liūnės Sute-
mos neornamentuota poetinė
kalba, jos grubumas ir tiesmukumas atkartoja grafičius. Ji, kaip ir grafitininkai,
pažeidinėja nusistovėjusią tvarką ir sukuria naują įsivaizduojamą tikrovę, kuri
sunkiai perskaitoma ar suprantama paprastam skaitytojui, tačiau reikalauja ypa-
tingų pastangų sujungti visoje kūryboje išmėtytus motyvus, temas, idėjas, patirtis
į visumą. Įprastos poetinės kalbos nepakanka išgyvenamai būčiai perteikti, dėl to
ieškoma savosios, naujos. Esant svetimoje kultūrinėje terpėje kyla būtinybė atrasti
savąjį balsą. Liūnė Sute-
ma semiamasi iš kasdienio pasaulio, mitologinio bei biblinio
klodo ir transformuotai patenka į eilėraščių. Grafitis yra nuolatinė to balso paieška.
Teplojama ir ištrinama, užbraukoma ir nuolat rašoma⁴⁹. Jis kaip transformuota
eilėraščio kalba tampa ne švarraščiu, į kurį rašoma, bet nuolat braukomu ir per-
rašomu juodraščiu. Komunikacija su skaitytoju (kaip ir grafičių atveju – žiūrovu)
labai sąlygiška ir neretai praktiškai negalima vien dėl kūrinių uždarmo.

Liūnės Sute-
mos grafitizmas suvoktinas ir kaip atsakomybės už kitus, prisimi-
nimų išsaugojimas ir įrašymas. Eilėraščiuose pasirodantis autore-
dagavimo ir savi-
stabilos motyvas išreiškia egzistencinį tragizmą: sau pačiam uždraudžiama kalbėti,
bet kartu mėginama išsaugoti ir persakyti patirtį, kad ji būtų kitiems, galbūt ateities
kartoms, suprantama. Idealusis skaitytojas šioje situacijoje pasirodytų kaip asmuo,
žinantis rašymo sunkumą, baimę ar draudimą, kuriuos galima sieti ir su rašymu
kita kalba (juk dažnai grafičiai ir rašomi kita kalba). Tartum gimtąja kalba rašyti
draudžiama, o svetima to padaryti tinkamai neįmanoma. Žvirgždas yra minėjęs,
kad kalba tampa užuovėja, kurioje slepiamasi nuo tikrovės ir santykio su ja mez-
gimas prilygsta tapatybės paieškoms, o nusikalstama kalbant ne savo, primestais,
žodžiais, o nutylint, išduodant tai, kas yra autentiškos patirties dalis⁵⁰ (plg. „Neiš-
duosiu, tikrai grąžinsiu“). Tačiau vis dėlto išlieka poetinės formos pasirinkimo pro-
blema bei teksto atvirumo ir uždarmo klausimas. Juos suprantame kaip atrankos
ir kombinavimo veiksmus. Tik Liūnės Sute-
mos atveju pastariesiems priskiriama
gyvenimo saugojimo reikšmė. Tai, nuo ko tekstas atsiriboja ir atsisako įtraukti į
sceną, turi patekti į skaitytojo akiratį. Dienoraštyje Liūnė Sute-
ma yra rašiusi: „Jeigu
būčiau pikta / rašyčiau dienoraštį / apie žmones, kuriuos pažinau“⁵¹. Pasakoma, kad

⁴⁹ „<...> rašai, brauki, rašai prabėgom / ant patilčių, tvorų, sienų / ir manyje / padrikus sakinius <...>“ (*Graffiti*, 1993, 9).

⁵⁰ Žvirgždas M. Liūnės Sute-
mos sugrįžimas, 18.

⁵¹ Liūnės Sute-
mos rankraštinių sąsiuvinis. *Piketo žmogus arba Narzūzo užrašai* rašyti senatvėje. MLLM, sign.:
f. Liūnės Sute-
mos fondas, b. 115902, l. 8.

tikrasis gyvenimas sudėtingas ir kupinas skausmo, bet net privačiame tekste apie šias patirtis nekalbama. Apie tai atsakoma prabilti ir poetiniame tekste.

IŠVADOS

Teksto adresato vaidmeniui lietuvių egzodo poezijoje atskleisti pasitelkėme teksto komunikaciją moderniai analizuojančią skaitytojo atsako kritiką. Remiantis ja, svarstyta esminių žmogaus gyvenimo klausimų raiška literatūroje. Atsigręžę į poetės akcentuotą susitelkimą tik į literatūros tekstą, kuriame reikėtų ieškoti visos jos patirties ir išgyvenimų, laisvai interpretavome Wolfgango Iserio pasiūlytus metodologinius žingsnius. Moderni kurianti sąmonė sudėta į tekstą, todėl rašymo ir skaitymo prasmės motyvaciją konkrečiose Liūnės Sutemos kūrybos analizėse aptarėme pramaišiu su skaitytojo vaidmeniu ir jo veikimo tekstuose būdais. Poetinio teksto ir skaitytojo sąveikos analizė atskleidžia Liūnės Sutemos tekstuose glūdinčią antropologinę literatūros kūrimo ir mūsų prigimties bendrybę, o siekis svarstyti klausimus apie teksto skaitymą tolygus visos žmogiškos patirties refleksijai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Adomavičienė L. *Liūnės Sutemos sugrįžimas*. Prieiga internete <<http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/5448-laimut-adomavicien-lins-sutemos-sugrimas?catid=106%3As>> [žiūrėta 2018 04 23].
- Antanaitis A. T. Poezijos rašymas man kaip terapija. *Akivačiai*, 1991, nr. 8 (232), 7–8.
- Bilaišytė Ž. Liūnė Sutemos daiktai ir žodžiai. *Metmenys*, 1973, nr. 26, 53–65.
- Eagleton T. *Ivadas į literatūros teoriją*. Vertė M. Šidlauskas. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Gadamer H.-G. Tekstas ir interpretacija. *Istorija, menas, kalba*. Sud. A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 170–198.
- Iser W. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Vertė L. Jonušys. Vilnius: Aidai, 2002.
- Iser W. Teksto ir skaitytojo tarpusavio sąveika. Vertė K. Žemaitytė. *Knygotyra*, 2004, nr. 43, 161–168.
- Iser W. Teksto suvokimas. Vertė L. Citavičiūtė, L. Katkus. In *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, I d. Sud. A. Jurgutienė. Vilnius: LLTI, 2011, 21–58.
- Iser W. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1997.
- Jauss H. R. Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija. Vertė L. Citavičiūtė. In *Literatūros istorija ir jos kūrėjai: senoji Lietuvos literatūra*, 17 knyga. Sud. S. Narbutas. Vilnius: LLTI, 2004, 191–242.
- Jonynas V. A. Kasdienybės heroika. *Metmenys*, 1966, nr. 12, 154–157.
- Jurgutienė A. Iseris: literatūros skaitymas – tarp estetinės apgaulės ir egzistencinės savivokos. In *Lietuvos kultūros tyrimai: medija, politika, vaizduotė*, t. 1. Sud. R. Repšienė. Vilnius: LKTI, 2011, 112–122.
- Jurgutienė A. *Literatūros suvokimo menas. Hermeneutikos tradicija*. Vilnius: LLTI, 2013.
- Katkus L. *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johaneso Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*. Vilnius: LLTI, 2010.
- Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- Liūnės Sutemos rankraštinis sąsiuvinis. *Piketo žmogus arba Narzūzo užrašai rašyti senatvėje*. MLLM, sign.: f. Liūnės Sutemos fondas, b. 115902, l. 8.
- Mackus A. Nebėra nieko svetimo. In *Ir mirtis nebus nugalėta*. Vilnius: Vaga, 1994, 285–290.
- Meržvinskytė B. *Literatūros teorijos. Medžiaga bakalauro studijoms*. Vilnius: LKMA, 2013.

Paplauskienė V. *Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija*. Prieiga internete <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-17-mire-poete-liune-sutema/93859>> [žiūrėta 2018 04 23].

Shi Y. Review of Wolfgang Iser and His Reception Theory. In *Theory and Practice in Language Studies*, vol. 3, no. 6. China: Shanghai, 2013, 982–986.

Sutema Liūnė. *Graffiti*. Chicago: Algimanto Mackaus leidinių fondas, 1993.

Sutema Liūnė. *Sugrįžau: poezijos rinktinė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

Vasiliauskienė D. Liūnė Sutema. In *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Red. K. Bradūnas, R. Šilbajoris. Vilnius: Vaga, 1997, 631–647.

Žvirgždas M. Liūnės Sutemos sugrįžimas. *Knygu aidai*, 2010, nr. 1, 14–21.

Karolina Bagdonė

THE ROLE OF THE ADDRESSEE IN LITHUANIAN EXODUS POETRY

SUMMARY. The role of the reader as a textual model, the impact of the text on the reader, and the correlation of the two are not sufficiently studied in the Lithuanian 20th century exodus poetry. Studies often focus on the empirical role of the reader with an emphasis on the reader's reactions, on images or themes, leaving aside the reflection of the act of reading. The study of the reader model in the context of exodus poetry is complicated due to a purified, "unornamented", airtight, and un-communicative poetic language. This language is used to tell the fate of a literature in exile ('a literature without a reader'). This article focuses on the conditions of literary communication, structural elements of the texts, studies of poetic language, and uses them to reconstruct the reader model, which appears in the texts of Liūnė Sutema (Zinaida Nagytė-Katiliškienė). The analysis of the interaction of a poetic text and the reader reveals the commonality of literary creation and our nature. And the attempt to evaluate questions about reading the texts is parallel to the reflexion of all human experience.

KEYWORDS: reader-response criticism, Wolfgang Iser, implied reader, exodus poetry, Liūnė Sutema.